

KOCAELİ, KARAMÜRSEL UZUNDERE (OSMANİYE) KÖYÜ CAMİİ AHŞAP SÜSLEMELERİ

Wooden Decorations of Kocaeli, Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Village Mosque

Saliha TANIK

Araş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Ankara / Türkiye.

*Research Asistant, Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of Art History,
Ankara / Turkey.*

saliha.tanik@hbv.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5406-2608

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 9 Mart/March 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Nisan/April 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran/June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June 2021

Cilt / Volume: 19 **Sayfa/Pages:** 169-193

Atıf / Citation: Tanik, Saliha "Kocaeli, Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Ahşap Süslemeleri" [*Wooden Decorations Of Kocaeli, Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Village Mosque*]". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]-Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]* 19(Haziran/June 2021): 169-193.

<https://doi.org/10.51553/bozifder.893568>

Etik Beyan/ Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Saliha Tanik**).

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Öz

Kocaeli ili kapsamındaki tarihi camiler, mimari özellikleri kadar süsleme özellikleri bakımından da dikkat çekmektedir. Makale konumuz Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii de bu eserlerden biridir. Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii'nde bulunan minber, mihrap, mahfil ve tavan gibi yapı elemanlarındaki ahşap süslemeler Osmanlı'nın geç dönem özelliğini göstermektedir. Sözü edilen cami, 20. yy. başında inşa edilmiştir. Çalışmamızda, Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii, yerinde incelenmiş, fotoğrafları çekilmiş, ölçüleri alınmış ve planı Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nden temin edilmiştir. Camiye ait arşiv kayıt belgeleri Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden sağlanmıştır. Bu çalışmamızda söz konusu caminin yapı elemanlarında bulunan ahşap süslemeleri ele alınacaktır. Süslemelerde teknik olarak oyma, ajur (kafes oyma), çakma ve applike teknikleri, bezeme ögesi olarak geometrik, nesnel, bitkisel motifler tercih edilmiş ve uygulanmıştır. Kocaeli ilinin Karadeniz'e yakın olması nedeniyle, camide kullanılan ahşap bezeme örneklerinin benzerleri daha çok Karadeniz bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Köyün 19. yy. sonunda Kafkasya muhacirleri tarafından kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda, Kafkasya'dan gelen yerel usta ve sanatkarlar eliyle cami süslemelerinin yapıldığı tahmin edilmektedir. Buradan hareketle incelediğimiz ahşap bezemelerin, Türk ahşap sanatındaki yeri saptanarak karşılaştırmalı bir tespite gidilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatı, Kocaeli, Karamürsel, Cami, Ahşap Süsleme.

Abstract

Historical mosques in Kocaeli Province attract attention their decorative features as well as their architectural features. Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Village Mosque which is the article's subject is one of these works. Wooden decorations in the building elements such as mimbar, mihrāb, mahfil (gathering-place), and ceiling in Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Village Mosque show the characteristics of the late Ottoman period. The mentioned mosque was built at the beginning of the 20th century. In our study, the Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Village Mosque was examined on-site, its photographs were taken, its measurements were made, and its plan was obtained from Kocaeli Metropolitan Municipality. Archive registration documents of the mosque were obtained from Ankara General Directorate of Foundations and Presidency Ottoman Archives. In this research, the wooden decorations in the building elements of the mosque will be discussed. Carving, openwork (lattice carving), repousse, and applique as technique were applied in decorations; also, geometric, object, and vegetable motifs as decoration item were preferred and applied. Similar examples of wooden decoration ones used in the mosque are mostly seen in the Black Sea Region since Kocaeli Province is close to the Black Sea. Considering that the village was founded by Caucasian immigrants at the end of the 19th century, it is estimated that mosque decorations were made by local artisans and craftsmen from the Caucasus. Thus, the importance of wooden decorations, examined by us, in Turkish wooden art will be determined, and a comparative determination will be carried out.

Keywords: Turkish-Islamic Art, Kocaeli, Karamürsel, Mosque, Wood(en) Decoration.

Giriş

İzmit Körfezi'nin güneyinde yer alan Karamürsel, Kocaeli ilinin bir ilçesidir. Karamürsel, Antik çağlardan beri bir kıyı yerleşimi olarak varlığını devam ettirmiş, bu özelliğini günümüzde de sürdür-

mektedir. Antik Çağ'da "Prainetos" veya "Prietos" olarak¹ adlandırılan kentin Bthynia Bölgesi sınırları içinde yer aldığı ve MÖ 63 yılında Roma egemenliğine girdiği² bilinmektedir. Doğu Roma döneminde Nikaia'ya 28 mil uzaklıkta yer alan kent³ aynı zamanda Nikaia'dan (İznik) Constantinople'a (İstanbul) doğru giden yol güzergâhındadır.

Orhan Gazi'nin 14. yy.'da İzmit ve çevresinin fethi sırasında, Kara Mürsel Alp⁴, şehrin fethiyle görevlendirilmiş, fetih sonrasında kasaba Kara Mürsel Alp tarafından kurulmuştur⁵. Fetihden sonra Alp Gazi, kendisine tımar verilen kasabanın, günümüzde Pazarköy (Pazar Yeri) olarak adlandırılan güney yakadaki yerleşimine iskân etmiş ve Karamürsel'de ilk Osmanlı donanmasını kurmuştur⁶ (Harita 1).

Harita 1: Osmanlı Haritasında Karamürsel ve Çevresi
(İBB/Atatürk Kitaplığı)

¹ Mitchel Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960), 19.

² Bülent Öztürk, "Karamürsel'de (Bthynia) Bir Antik Kıyı Yerleşimi: Prainetos/Prietos", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*, ed. Haluk Selvi vd. (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 1/64.

³ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi*, 205.

⁴ Karamürsel Alp'in Türk asıllı olduğu, doğum ve ölüm tarihlerinin bilinmediği belirtilmiştir. (Daha geniş bilgi için bk. Ağah Yönsel- Şemsettin Arkan, *Karamürsel* (Ankara, 1972), 21.

⁵ Erdoğan Özdemir, *Dünden Bugüne Karamürsel* (Kocaeli: Karamürsel Belediyesi Kültür Yayınları, 1994), 29.

⁶ Özdemir, *Dünden Bugüne*, 34.

Karamürsel şehri, denizcilik faaliyetlerine ek olarak gerek İpek Yolu güzergâhında yer alması gerekse güzergâhın hac yolunu da kapsamı nedeniyle canlılık kazanmış ve ticari faaliyetler artmıştır⁷. Bunun yanında Karamürsel'in meyve ve sebzeçilik gibi tarımsal faaliyetlerinin, Osmanlı ekonomisine canlılık kazandırdığı, özellikle İstanbul ve saray çevresinin günlük sebze ve meyve ihtiyacının bu bölgeden sağlandığı bilinmektedir⁸. 18. yy.'ın başlarında ipek ticaretine geçiş yapan Osmanlı İmparatorluğu'nda dut yetiştiriciliği artmış, söz konusu şehirde de bu tarihten sonra ipekböceği yetiştiriciliği yaygınlaşmış ve bu konuda eğitim için Fransız tüccarlardan bilgi edinilmiştir⁹. Şehirde ipekböceği yetiştiriciliğine bağlı olarak bir dokuma fabrikasının kurulduğu plaj yolundaki fabrika bacası kalıntısından anlaşılmaktadır. Günümüzde, sözü edilen fabrika bacası, Kocaeli K.K.T.V.K.B.K.'nın 09.03.2000 tarih 5535 sayılı kurul kararıyla tescillenmiştir.

19. yy.'da şehri ziyaret eden Şemseddin Sami, buradaki dokuma fabrikasında çuha ve kazmir (kaşmir) kumaşlarının dokunduğunu belirtmektedir¹⁰. 93 Harbi adıyla bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, İmparatorluğun genelinde olduğu gibi Karamürsel'de de nüfus, ticaret ve kültürel yönden değişiklikler meydana getirmiştir. Savaşın sona ermesiyle kaybedilen topraklardan gelen Müslüman muhacirler Kocaeli'nin çeşitli yerleşim yerlerine dağılarak buraları kendilerine yurt edinmişlerdir. Bu dönemde Kocaeli bölgesine yerleşen Kafkas göçmenlerinin sayısının 15.000 civarında olduğu ifade edilmektedir¹¹. Karamürsel'e bağlı Uzundere (Osmaniye) Köyü'nün de bir Kafkas göçmen köyü olduğu belirtilmektedir¹². Uzundere (Osmaniye) Köyü,

⁷ a.mlf., *Kaptan-ı Derya Karamürsel* (İstanbul: Zinde Yayıncılık, 2017), 66.

⁸ Özdemir, *Kaptan-ı Derya*, 83.

⁹ Mehmet Kaya- Derya Gecili, "19.Yüzyıl Karamürsel Kazası'nın Sosyo ve Ekonomik Durumu: Temettuat Defterleri Örneği", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*, ed. Haluk Selvi vd. (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 1/603.

¹⁰ Şemseddin Sami, "Karamürsel", *Kamusu'l Âlâm* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1896), 5/3647.

¹¹ Feyzullah Yavuz Ulugün, "Kocaeli'de Tarihsel Göçler", *Uluslararası Akşakoca Sempozyumu ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*, ed. Haluk Selvi vd. (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 3/1283.

¹² Hasan Yüksel, "Kafkas Göçmen Vakıfları", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi)* 5/5 (1994), 487.

cami vakfiyesinde¹³ “*Uzundere nâm-ı diğer Osmaniye Köyü*” olarak, daha geç tarihli arşiv belgesinde¹⁴ ise sadece “*Osmaniye Köyü*” şeklinde geçmektedir (Harita 2).

Harita 2. Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü İç Yolu (Google Maps-Erişim tarihi 26.02.2021)

1. Genel Mimari Tanımı

Caminin vakfiyesinden edinilen bilgiye göre¹⁵, yapının Batum muhaciri Şaban oğlu Mahmut'a ait nükud-u vakıf olduğu (nakit para verilerek kurulan vakıf) ve köy ahalisi tarafından ilk olarak H 20 Şevval 1305 (M 30 Haziran 1888) tarihinde yapıldığı tespit edilmiştir. Fakat zaman içinde caminin köy ahalisinin isteği üzerine yeniden inşa edildiği H 14.02.1323 (M 20.04.1905) tarihli belgede belirtilmektedir¹⁶. Bunun nedeninin, 1894 senesinde meydana gelen İstanbul depreminde, caminin ağır hasar alarak kullanılamayacak hale gelmiş olduğu düşünülebilir. M 1905 yılında yeniden inşa edilmeye başlanıp inşaatı yarıda kalan yapı Sultan II. Abdülhamit tarafından tamamlanmıştır¹⁷.

¹³ (V.G.M.A. Defter No: 590., Sayfa No: 6, Sıra No: 5). H 20 Şevval 1305, M 30 Haziran 1888.

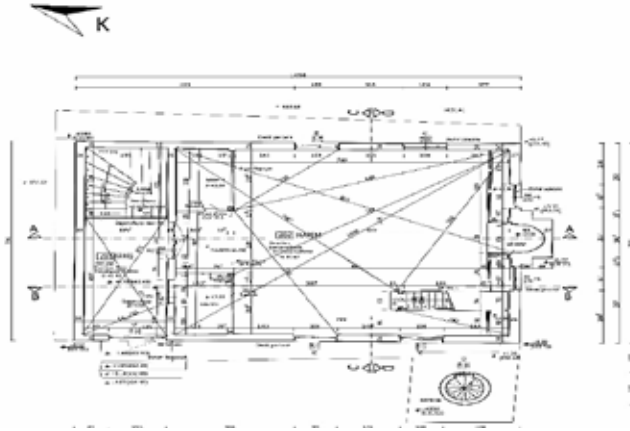
¹⁴ (DH. MKT, No: 948, Gömlek No: 5). H 14 Safer 1323, M 20 Nisan 1905.

¹⁵ (V.G.M.A. Defter No: 590., Sayfa No: 6, Sıra No: 5).

¹⁶ (DHMKT, No: 948, Gömlek No: 15).

¹⁷ Aydın Talay, *Eserleriyle ve Hizmetleriyle II. Abdülhamit* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 455.

Cami, 6.90x10.05 m iç ölçülerinde kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlıdır. Mihrap, dışa çıkıntılı dikdörtgen kütle biçimindedir. Harimin kuzeyinde doğu-batı yönlü dikdörtgen planlı son cemaat yeri bulunur. Minare yeni bir unsur olup, güneybatı köşede caminin duvarlarından bağımsız olarak konumlanmıştır. Cami, beton sıvalı bir subasman kaide üzerinden yükselmektedir. Harim ve son cemaat yeri içten düz ahşap tavanla, dıştan Marsilya tipi kırma kiremit kaplı dört yöne eğimli çatıyla örtülüdür. Harimin tavanının ortasında kaburgalı bağdadi kubbe meydana getirilmiştir (Çizim 1., Resim 1-2). Cami, K.K.T.V.K.B.K.'nın 24/10/2017 tarih ve 3208 sayılı kararı ile tescil edilmiştir.

Çizim 1: Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Planı
(Şenol Mimarlık-KBB)

Resim 1. Uzundere (Osmaniye) Köyü
Camii Genel Görünüş Son Cemaat
Yeri

Resim 2. Uzundere
(Osmaniye) Köyü Son
Cemaat Yeri

2. Camideki Ahşap Süslemeler

Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü'nün, ormanlık bir alanda bulunması nedeniyle camide ahşap malzemeden bolca faydalanılmıştır. Günümüzde yapı kum ve çimento karışımı sıva üzerine boyalı olduğu için asıl yapı malzemesi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, sanat tarihi raporunda¹⁸ caminin hımsız teknikli (ahşap karkas arasında kerpiç veya tuğla) olabileceği tahmininde bulunmaktadır.

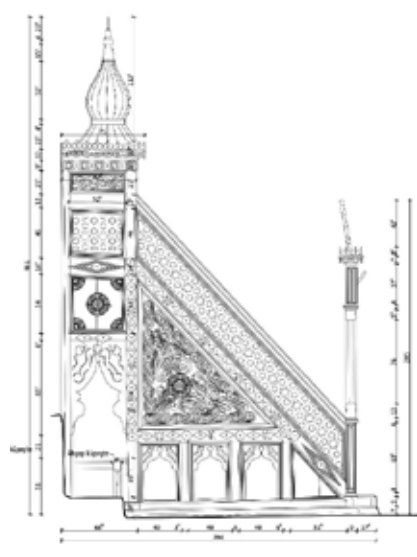
Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii'ndeki ahşap süslemeler minber, mahfil, mihrap, harim ve mahfil tavanında görülmektedir. Ahşap yüzeylere, oyma, kafes oyma (ajur), çakma ve applike süsleme tekniklerinin uygulandığı anlaşılmaktadır. Süsleme konusu olarak bitkisel motiflerden; C ve S kıvrımlı dallar, yaprak, kır çiçekleri, palmet ve lale; geometrik motiflerden "C" kıvrımı, yıldız, ay-yıldız, baklava dilimi, daire, dilimli madalyon, güneş kursu, ok ucu, yürek ve zikzak; nesneli motiflerden ise yelpaze bezemeleri tatbik edilmiştir. Süslemelerin üzerinde yeşil ve kahverengi tonlarda kök boyası uygulanmıştır.

Ahşap süslemeler en yoğun biçimde yapının güneybatı köşesinde yer alan ahşap minberde görülmektedir (Resim 3., Çizim 2). Oyma tekniğiyle yapılmış ahşap süslemeli parçaların minberin aynalık ve köşk altı bölümüne çivi ile çakıldığı anlaşılmaktadır. Minberin dikdörtgen açıklık şeklinde düzenlenen giriş kapısının tepelik kısmında kafes oyma (ajur) tekniğinde barok tarzı ahşap süsleme bulunmaktadır. Kıvrımlı dallar alttan ve üstten dolanarak girift bir kompozisyon meydana getirmektedir. Tepelik altında sarkıt biçimli süsleme iki sıra şeklinde tasarlanmıştır. Üst sıradaki palmet motifleri ve alt sıradaki yarım daireden oluşan süsleme kompozisyonu kafes oyma (ajur) tekniğinde düzenlenmiştir (Resim 4., Çizim 3).

¹⁸ Elif Sağdıç, *Karamürsel Osmaniye Mahallesi Osmaniye (Uzundere) Camii Sanat Tarihi Raporu* (Nisan 2019).

Resim 3. Uzundere (Osmaniye) Köyü Çizim Camii Minberi (Genel Görünüm)

Çizim 2. Genel Çizimi (Şenol Mim-KKB)

Resim 4. Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Tepelik Kısım (Detay)

Çizim 3. Tepelik Kısım Çizimi (Detay) (Şenol Mimarlık-KBB)

Minber aynalığının merkezinde bir güneş kursu yer almaktadır. Güneş kursunun üçgen alanına yeşil renge boyanmış “S” kıvrımlı dallar ve boşluklara volüt biçimli dilimli yapraklar uygulanmıştır. Aynalığın etrafındaki “S” kıvrımlı dallar ortadaki süslemeyi çevrelemektedir. Aynalığı kuşatan bordürdeki baklava dilimleri, zikzak ve daire motifleri çakma tekniğiyle yüzeye yerleştirilmiştir. Korkuluk kısmında, kafes

oyma (ajur) tekniğinde yapılmış, merkezde 6 köşeli yıldızdan gelişen 6 kollu yıldızların kırık hatlarla sonsuzluk prensibi içinde tekrarlandığı bir süsleme yer alır (Resim 5., Çizim 4).

Resim 5. Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Minberi Aynalık ve Korkuluk Kısmı

Çizim 4. Aynalık ve Korkuluk Çizimi (Detay)

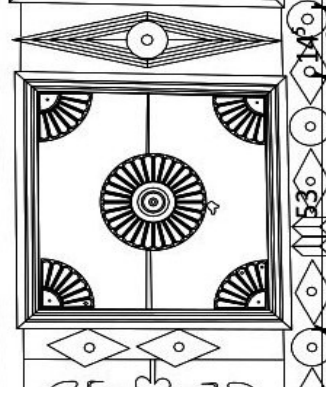
Camii Minberi Aynalık ve Korkuluk Kısmı (Şenol Mimarlık-KBB)

Minberin doğu cephesindeki köşk altı süslemelerine batı cephesinde rastlanmamaktadır. Minberin batı cephesi bu bakımdan oldukça sade tutulmuştur. Köşk altının üst sırasında yer alan kare bir alanın yüzeyi merdiven korkuluğundaki gibi kafes oyma (ajur) tekniğinde düzenlenmiştir. Alt sıradaki dikdörtgen pano yüzeyine çakma tekniğinde 28 dilimli güneş kursu ve köşelerde çeyrek daire yelpazeler yerleştirilmiştir-

tir. Köşk altı bölümlerinin iri bir baklava dilimiyle ayrıştırıldığı gözlemlenmiştir. Geçit kısmı dekoratif kemerli olarak estetik bir görünüm sergilemektedir (Resim 6., Çizim 5).

Resim 6. Köşk Altı Bölümü
(Detay)

Çizim 5. Köşk Altı Bölümü
Çizimi (Şenol Mim-KBB)

Baldaken tipindeki köşk bölümünün yüzeylerinde silmelerin çevrelediği dikdörtgen bir alan içinde kafes oyma (ajur) teknikli “S” kıvrımlı dallar işlenmiştir. Köşk bölümünün üst kısmını sınırlandıran bordürde ay-yıldız motiflerinin yüzeye çakılarak peş peşe sıralandığı görülmektedir. Kapı tepeliğinde yer alan sarkıt biçimli süslemeler aynı şekilde külah altında da düzenlenmiştir. Minberin armudi biçimli külahı ise lale biçimli bir aleme sahiptir (Resim 7).

Resim 7. Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Minberi Köşk Bölümü
(Detay)

Kıblenin orta aksında yer alan dışa taşkın mihrabın niş ve aynalık kısmı çimento sıvanın üzerine plastik boya ile boyanmış olup sütunçe ve tepelik kısmı ahşap malzemelidir. Sütunçe ve kaide kısmı yivlidir. Aynalık kısmının yan kenarlarındaki kare birer pano içinde dilimli madalyonlar meydana getirilmiştir. Tepeliğin iki yanında ise palmet motifli alemler yer almaktadır (Resim 8, 9). Mihrap sekisinin doğu ve batı yöndeki ahşap korkuluğunda uygulanan kaş kemerli açıklıkların kenarlarında kafes oyma (ajur) teknikli beş köşeli yıldız motifi, üst ve yan kenarlardaki boşluklarda ise minberde görülen zikzak ve baklava dilimleri bulunmaktadır (Resim 10).

Resim 8. Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Mihrabı

Resim 9. Mihrap (Detay)

Resim 10. Uzundere (Osmaniye) köyü Camii Mihrap Sekisi Korkuluğu (Detay)

Kuzey duvarda, doğu-batı duvarlara bitişik olarak uzanan kadınlar mahfili ahşap ve iki katlı olarak düzenlenmiştir (Resim 11). Kaideden itibaren pahlanarak çokgen forma dönüşen alt kattaki ahşap dikmelerin kübik başlıkları geometrik bezemelidir. Kafes oyma (ajur) teknikli “C” kıvrımlı konsollar mahfil tabanı altındaki boşluklarda yer almaktadır. Konsolların arasında ucu boğumlu vidalarla sonlanan sarkıt niteliğinde yarım yelpaze motifleri görülmektedir (Resim 12).

Resim 11. Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Kadınlar Mahfili (Genel Görünüm)

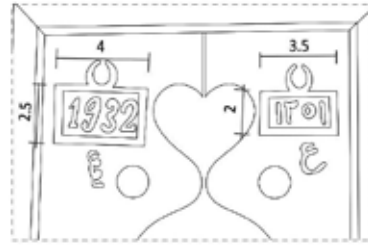
Resim 12. Mahfil Taban Altı (Detay)

Mahfil alt katını üst katından ayıran bordürde baklava dilimleri, büyük ve küçük dönüşümlü olarak sıralanmıştır. Mahfil korkuluğunu saran bordür yüzeyinde ise minber ve mihrap sekisi korkuluğundaki zikzak motifinin bir benzerinin uygulandığı görülmektedir. Mahfil

korkuluğu iki sıra şeklinde tasarlanmıştır. Alt sıra korkuluktaki kaval silmelerin çevrelediği dikdörtgen açıklıklarının üst kısmında kafes oyma (ajur) teknikli yürek motifi oluşturulmuştur. Yürek motifinin kenarlarında boyalarla yapılmış altı köşeli yıldızların, sadece birkaçında tasvir edildiği gözlenmiştir. Diğer yıldız tasvirlerinin zaman içinde silinmesi muhtemeldir. Mahfil çıkması üzerindeki dikdörtgen açıklıklarının birinde caminin onarım tarihini belirten Arapça ve Türkçe rakamlar bulunmaktadır. Üst sıra korkuluğu ise ahşap parmaklıklı olarak tasarlanmıştır (Resim 13., Çizim 6).

Resim 13. Uzundere (Osmaniye Köyü) Camii Mahfil Korkuluğu (Detay)

Çizim 6. Mahfil Korkuluğu (Detay) (Şenol Mimarlık-KBB)

Mahfil tavanında, merkezde kabartma dilimli bir kabardan çevreye yayılan uçları palmet motifi ile biten sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır (Resim 14). Harimin düz ahşap tavanı ise geometrik şekillerle hareketlendirilmiştir. Sekizgenin ortasındasındaki kare alan içine kaburgalı bağdadi bir kubbe yerleştirilmiştir. Silmelerin kuşattığı kare alanın dört köşesindeki aplike edilmiş ok uçlu çıtalar merkezden çevreye doğru yayılım göstermektedir. Sekizgenin köşelerindeki merkezde yer alan madalyon motifi, çevresindeki “S” ve “C” kıvrımlı dallarla tavana monte edilmiştir. Kalan üçgen alanlarda üçgen biçimli profillerin uçları palmet motifiyle sonlanarak bir kompozisyon oluşturulmuştur. Kaburgalı bağdadi kubbenin göbeği ise sekiz kollu ahşap bir yıldızla vurgulanmıştır (Resim 15, 16, 17., Çizim 7).

Resim 14. Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Mahfil Tavanı (Detay)

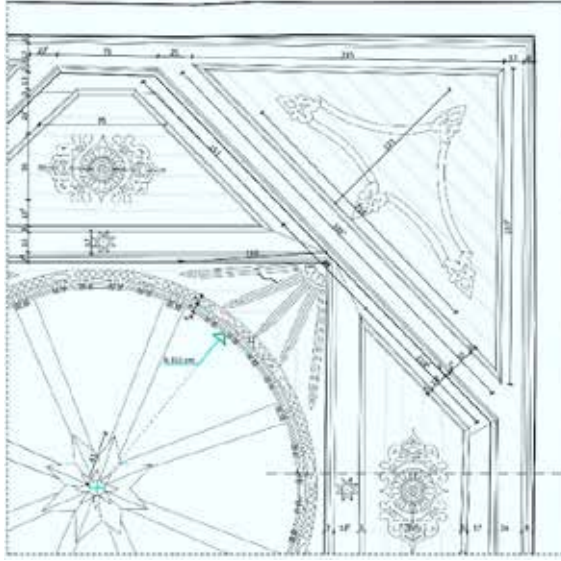
Resim 15. Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii Harim Tavanı (Genel)

Resim 16. Harim Tavanı (Detay)

Resim 17. Harim Tavanı (Detay)

Çizim 5. Harim Tavanı-Detay (Şenol Mimarlık-KBB)

3. Değerlendirme ve Karşılaştırma

Türk sanatında ahşabın camilerde kullanımını oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Gazneliler dönemine ait ağaç direkler üzerindeki ahşap çatılı Arusü'l-Felek Camii¹⁹, günümüzde tek ağaç sütunu kalan Obur-dan ve Kurut camilerine ek olarak 24 ağaç sütunlu Hive Mescid-i Cu-ması²⁰, Orta Asya Türk dönemi ahşap camili geleneğinin öne çıkan eserleridir. Anadolu Selçukluları zamanında ahşap, Orta Asya ekolünü devam ettirerek kendine özgü yeni bir kimlik kazanmıştır. Anadolu Türk mimarlığında Sivrihisar Ulu Camii (1274), Afyon Ulu Camii (1273), Ankara Arslanhâne Camii (1289-1290) ve Eşrefoğlu Camii (1299) ahşap direkler üzerine kirişlemeli ahşap tavanlarıyla bilinmektedir²¹. Anadolu Selçuklu döneminde kullanılan minberler de çoğunlukla ahşap malzemeden yapılmıştır²². Anadolu'da ilk ahşap malzemeli

¹⁹ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989), 43.

²⁰ Aslanapa, *Türk Sanatı*, 131.

²¹ Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992), 141-142.

²² Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescitleri* (Ankara: TTK, 2001), 238.

minberin Konya Alâeddin Camii minberi olduğu belirtilmektedir²³. Bunun haricinde Selçuklu döneminde künde-kârî, eğri kesim, oyma, tarsi, maşrabîye teknikleri kullanılarak ahşap sanduka, kapı ve pencere kanatlarında süslemeler uygulandığı görülmektedir²⁴.

Orhan Gazi döneminde özellikle Düzce ve Kocaeli-Kandıra çevresinde çandı tipi denilen ahşap yığma teknikli camilerin inşa edildiği bilinmektedir²⁵. Kandıra çevresindeki günümüze ulaşabilmiş çandı tipi camilerin, üç köyün birleşim bölgesi olan divan köylerinde yer aldıkları tarafımızca tespit edilmiştir. 15. yy.'a ait Osmanlı dönemi Ayaş Ulu Camii ve Ahi Elvan Camii örnekleri ise ahşap direkli olup Selçuklu camilerinin devamı niteliğindeki özgün eserlerdir²⁶. 16. yy.'da ahşap süslemelerde Selçuklu geleneği devam ederken, klasik bir üslubun belirlendiği de anlaşılmaktadır. Bu dönemde, cami/türbe kapısı, pencere kapakları, vaaz kürsüsü ve sanduka yüzeyine uygulanan ahşap süslemelerde sedef, fildişi ve bağa ile yapılmış kakma tekniğine²⁷ rastlanmaktadır²⁸. Aynı dönemde sakıflı (ahşap çatı) camilerin yapımına devam edildiği ve Mimar Sinan'ın ahşap sakıflı camilerinden 8 tanesinin günümüze bazı değişikliklerle geldiği belirtilmiştir²⁹.

Kocaeli'nin Osmanlı dönemindeki yoğun ağaç dokusu, bölgede kolay temin edilen bir malzeme olmuştur. Bu durum bölgeye gelen seyyahların da ilgisini çekmiştir. 17. yy.'da şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, “Şehrin doğu tarafında olanlara ağaç denizi denilir; insan, içinde kaybolur, göklere yükselmiş öyle ağaçlar vardır ki, 10.000 koyun gölgelenir”³⁰ diyerek bu durumu vurgulamıştır.

²³ Rüstem Bozer, “Ahşap Sanatı”, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık Sanatı)*, ed. Ali Uzay Peker vd. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006), 2/534.

²⁴ Geniş bilgi için bk. Bozer, “Ahşap Sanatı”, 2/533-541.

²⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimari Çağın Menşei: Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* (İstanbul: Baha Matbaası, 1966), 122-132.

²⁶ Ayla Ersoy, *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993), 49.

²⁷ H. Örcün Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağaç İşleri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2009), 71.

²⁸ Geniş Bilgi İçin bk. Barışta, *İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağaç İşleri*, 71 vd.

²⁹ Aptullah Kuran, “Mimar Sinan'ın Camileri”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, ed. Sadi Bayram (İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988), 189.

³⁰ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, çev. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman 2(1) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 79.

Kocaeli, Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü, Kafkas muhacirleri tarafından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Karamürsel’de kurulan bir yerleşim yeridir. Kafkasya’dan göç eden halkın bölgede daha çok bakir ve dağlık alanlara yerleştiği bilinmektedir. Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü de aynı şekilde ormanlık bir alanda oluşturulmuş bir yerleşim yeridir. Köyün ağaç dokusunun yoğunluğu ve çeşitliliği, köy camisindeki ağaç işçiliğinin nedenini ispat eder durumdadır. Göç eden halkın geldiği yer dikkate alındığında, Kafkasya bölgesinin Osmanlı dönemi camilerinde iklim özelliklerine bağlı olarak ağaç işçiliğinin yoğun olarak uygulandığı gözlemlenmektedir. Bu dönem sürecinde Kafkasya bölgesindeki tarihi camilerdeki minber, vaaz kürsüsü, tavan, mihrap gibi yapı unsurlarının ahşap malzemeli olarak benzer anlayışla süslendiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle, incelediğimiz cami süslemelerinin, göç edilen topraklardan bölgeye yerleşen yerel ustalar eliyle uygulanmış olabileceğini söylemek mümkündür. Kocaeli ilinin Karadeniz’in batı kıyısında olması nedeniyle benzer süsleme ve tekniklere Karadeniz Bölgesi’nde de rastlanmaktadır. Burada coğrafi yakınlık ve akraba ilişkilerinin önemli payı olduğu gibi gezici ustaların (sanatçıların) bölgeler arasındaki gidiş-gelişlerini rahatça yapmasının da önemli etkisi vardır³¹.

Batılılaşma döneminin ekonomik ve siyasi alanındaki gelişmeleri sanatı da etkilemiş, başkent ile birlikte İmparatorluğun çeşitli eyaletlerinde dışa açılımlı bir yapı meydana getirmiştir³². Son dönemde, minber, vaaz kürsüsü, kadınlar mahfili, tavan gibi ahşap yapı elemanlarındaki ilgi çekici bezemelerin varlığının batılılaşma etkisiyle meydana geldiği bilinmektedir³³.

Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii’nin ahşap süslemeleri batılılaşma döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Barok tarzı süslemeler ve stilize edilmiş motifler ülke genelinde sıklıkla uygulanan be-

³¹ Selçuk Seçkin, “Gürcistan Acara Keda Bölgesi’ndeki Osmanlı Dönemi Camileri”, *Turkish Studies* 13/18 (2018), 1165.

³² Günsel Renda, “Osmanlı Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat”, *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 15/453.

³³ Barışta, *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, 491-553.

zemelerdir. Bu yönüyle geç dönem ahşap süsleme anlayışının bu küçük camide uygulanması oldukça önem arz etmektedir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii'nin süslemenin yoğunlaştığı ahşap minber aynalığı ve köşk altındaki “S” kıvrımları, kıvrımlı dal ve yapraklarının benzer örnekleri, Ordu bölgesinde Derinçay Mahallesi Merkez Camii, Fizme (Ecelli) Mahallesi Büyük Camii ve Şenyurt Mahallesi Helvacıoğlu Camii örneklerinde³⁴; Trabzon'da Bölümlü Mithat Paşa Mahallesi Camii, Su Geldi Köyü Aşağı Mahalle Camii, Yazlık Köyü Merkez Camii, Gürpınar Beldesi Hacı Bayram Mahallesi Camii ve Saraçlı Köyü Yukarı Mahalle Camii³⁵, Sürmene Yukarı Kefeli Camii³⁶; Samsun'da Kavak Bekdemir Köyü Camii, Çarşamba Porsuk Köyü Camii³⁷; Artvin'de Zeytinlik Merkez Camii, Oruçlu Camii, Ortacalar Merkez Camii, Dikyamaç Camii, Muratlı Merkez Camii, Camili Camii ve Dereköy Merkez Camii³⁸; Rize'de Çamlıhemşin Aşağı Çamlıca Camii ve Güneyce Hacı Şeyh Camii³⁹ örneklerinde karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Gürcistan sınırları içinde bulunan Acara bölgesindeki Hohna Camii, Tskmorisi Camii, Medzibna Camii ve Kveada Agara Camii'nde⁴⁰ de benzer örnekler rastlanmaktadır. Trabzon Araklı Kayacık Köyü Merkez Camii örneğinde minber aynalığındaki kıvrımlı dallar benzer bir anlayışla uçları dilimli yaprakla bezenmiş olup ortasına güneş kursu yerleştirilmiştir⁴¹ (Tablo 1).

³⁴ Ahmet Ali Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri* (Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 215, 229, 233-234.

³⁵ Erdem Karadeniz, *Trabzon Of İlçesi'ndeki Mimari Eserleri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 190-270.

³⁶ Mehmet Yavuz, “Sürmene Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/31 (2014), 516.

³⁷ Mehmet Sami Bayraktar, *Samsun'da Türk Devri Mimarisi* (Samsun: Canik Belediyesi, 2016), 81-89, 160-267.

³⁸ Osman Aytekin, *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), (Resimler Bölümü-355).

³⁹ Mehmet Yavuz, “Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6 (2009), 317-318.

⁴⁰ Seçkin, “Gürcistan Acara Keda Bölgesi'ndeki”, 1147, 1152-1155.

⁴¹ Demet Taşkan, *Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 38.

Tablo-1

 <p>Trabzon Mithat Paşa Mah. (Kalanas) Camii Mahfil Kat Korkuluğu (E. Karadeniz)</p>	 <p>Acara Medzibna Camii Kadınlar Mahfli (S. Seçkin)</p>	 <p>Artvin Camili Camii Minberi (O. Aytekin)</p>
---	---	---

Karamürsel Uzundere (Osmaniye) Köyü Camii'ndeki köşk altın-
da uygulanan yelpaze motifine, Acara Hulo Bölgesi'ndeki Ghorcami
Camii minber aynalığında⁴², Samsun Asarcık Kılavuzlu Köyü Camii
kapı kanatlarında⁴³ yer verilmiştir (Tablo 2). Minber köşk altındaki ay-
yıldız motifleri ise, Karaağaç Köyü Camii minberinin köşk altında⁴⁴,
Gürcistan-Acara Pirlevi Mağası Camii'nin ahşap minberi üzerinde⁴⁵,
Ordu Gürçek Mahallesi Camii minberinde⁴⁶ ve Trabzon Arsin Çatak
Köyü Camii minberinin külah aleminde⁴⁷ tekrarlanmaktadır.

Tablo-2

 <p>Acara Ghorcomi Camii Minber Aynalığı- (S. Seçkin)</p>	 <p>Samsun Asarcık Kılavuzlu Köyü Camii Kapı Kanatları- (S. Bayraktar)</p>	 <p>Ordu- Gürçek Mah. Camii Minberi (A. A. Bayhan)</p>
--	---	---

⁴² Selçuk Seçkin, "Farklı Plan Özellikleriyle Gürcistan Acara Hulo Bölgesi'ndeki Ghorcami Camii, *MJH* 8/2 (2018), 468.

⁴³ Bayraktar, *Samsun'da Türk Devri*, 131.

⁴⁴ Muhammet Özkurt, *Rize Ahşap Camilerinde Süsleme* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 307.

⁴⁵ Seçkin, "Gürcistan Acara Keda", 1148.

⁴⁶ Bayhan, *Geçmişten Günümüze Ordu'nun*, 153.

⁴⁷ Taşkan, *Trabzon İli Camilerinde*, 91.

Karamürsel Uzundere Köyü Camii'ndeki kubbenin oturduğu harim tavanının köşelerine monte edilen sivri uçlu profiller, özellikle Kocaeli camilerinde bir geleneğe dönüşmüştür. Kocaeli'nin Geç Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi camilerinden; İzmit Urgancı Ahmet Çelebi Camii, Gölcük Hacı Davut Ağa Camii ve Gölcük Nüzhetiye Köyü Camii harim tavanlarında benzer olarak uygulanmıştır (Tablo 3).

Tablo -3

		
Gölcük Nüzhetiye Köyü Camii (19. yy. sonu)	Gölcük Hacı Davut Ağa Camii (1929)	İzmit Urgancı Ahmet Çelebi Camii (1933)

Sonuç

Karamürsel'in bilinen ilk camisi 16. yy. tarihli Kara Bâli Bey Külliyesi'ndeki yapı topluluğu içerisinde bulunmaktadır. Bölgede meydana gelen depremler Karamürsel'de de önemli ölçüde hissedilmiş ve özellikle tarihi yapıların günümüze kadar gelmesini engellemiştir. Nitekim 1719 yılında gerçekleşen İstanbul depreminden Karamürsel ve Kazıklı (Kavaklı) yerleşimlerinin ağır şekilde etkilendiği ve yapıların ağır hasar gördüğü bilinmektedir⁴⁸. Üsküdar hurufat defterlerini incelediğimizde Karamürsel'de 41 adet cami bulunduğu ve bunlardan 39 tanesinin günümüze gelemediği, ayrıca 1 tanesinin de Yalova ili sınırlarında kaldığı tespit edilmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Yunanların şehri yakarak kaçtığı⁴⁹ ve bu yangın sırasında Kara Bâli Bey Camii'nin yandığı bilinmektedir. Bu bağlamda günümüze gelemeyen camilerin ya deprem

⁴⁸ Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002), 50-51.

⁴⁹ Rifat Yüce, *İzmit ve Çevresel Tarihi* (İzmit: İzmit Rotary Kulübü, 1998), 59.

gibi doğal afetlerden ya da tarihteki savaş koşullarından dolayı varlıklarını koruyamadıkları düşünülebilir. Günümüzde Karamürsel ilçesinde 5 adet tarihi ve tescilli cami bulunmaktadır. Bunun haricinde Karamürsel'deki 17. yy. tarihli Valide Sultan Köprüsü⁵⁰ bugün ayakta ve sağlam durumdadır. 18. yy. başındaki çeşme ve namazgâh ve 18./19. yy.'a ait 1 adet gümrük acentesi, 1 adet postane ve askeri depo⁵¹ yapılarının günümüze ulaşmadığı, fakat şehirdeki mevcudiyetleri, yapılan araştırmalar neticesinde bilinmektedir. Bölgenin zamanında bir ağaç denizi olarak adlandırıldığı⁵² için kerestecilik ve gemi ticareti şehrin en önemli ticari faaliyetleri arasına girmiştir. Osmanlı döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetlerinde de şehrin bu önemli ham maddesinden yararlanılmış, camilerin ana malzemesi, örtü sistemi, yapı elemanları ahşap malzemeden imal edilmiştir. Camilerde yer alan giriş kapısı ve pencere kanatları, tavan, mihrap, minber, kadınlar mahfili ve vaaz kürsüsü gibi ahşap yapı elemanlarında künde-kâri, kafes oyma (ajur), düz ve yuvarlak satırlı derin oyma, çakma ve applike gibi teknik ve bezeme yöntemleri uygulanmıştır.

Çalışmamıza konu olan cami, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Kafkasya'dan göç edenler için oluşturulmuş bir göçmen köyünde yer almaktadır. Ağaç dokusu sık bulunduğu için yapıda ahşap süslemeler yoğun olarak kullanılmıştır. Burada kurulan göçmen yerleşiminin 19. yy. sonunda inşa edilen ilk camisinin doğal afet nedeniyle yıkılmış olabileceği muhtemeldir. M 1905 yılında tekrardan yapılan caminin ahşap bezemeleri Batılılaşma Dönemi'nin üslubunu göstermesi ve yakın coğrafyalarda süsleme geleneğinin devamcısı olması bakımından önemlidir. Yapının ahşap süslemeleri, daha çok Kafkasya ve Karadeniz bölgesi sınırları içinde kalan camilerdeki ahşap süslemelere yakın bir benzerlik göstermektedir. Bu yönüyle, Kafkasya'dan bölgeye göç eden yerel ustalar eliyle çalışmamıza konu olan caminin özgün ahşap süslemelerinin uygulandığını söylemek mümkündür. Bunun yanında

⁵⁰ Erkan Atak- Yusuf Acioğlu, "Kocaeli'ndeki Osmanlı Dönemi Taş Köprüler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 17/29 (2020), 65.

⁵¹ Özdemir, *Kaptan-ı Derya*, 102.

⁵² Besim Darkot, "İzmit", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988), 5(2)/1252.

incelediğimiz cami süslemelerinde Kafkasya Bölgesi'ndeki benzerlikler yanında göç edilen bölge nedeniyle süslemelerde kendine has yerel ifadelerin de meydana geldiği açıktır.

Kaynakça

- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.
- Aytekin, Osman. *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimari Çağın Menşei: Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1966.
- Atak, Erkan- Acıoğlu, Yusuf. "Kocaeli'ndeki Osmanlı Dönemi Taş Köprüler". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 17/29 (2020), 55-86.
- Barışta, H. Örcün. *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul Cami ve Türbelerinden Ağaç İşleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2009.
- Bayhan, Ahmet Ali. *Geçmişten Günümüze Ordu'nun Geleneksel Ahşap Camileri*. Ordu: Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Bayraktar, Mehmet Sami. *Samsun'da Türk Devri Mimarisi*. Samsun: Canik Belediyesi, 2016.
- Boran, Ali. *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescitleri*. Ankara: TTK, 2001.
- Bozer, Rüstem. "Ahşap Sanatı". *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık Sanatı)*. ed. Ali Uzay Peker vd. 2/533-541. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006.
- Darkot, Besim. "İzmit". *İslam Ansiklopedisi*. 5(2) /1251-1256. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988.
- Ersoy, Ayla. *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. haz. Yücel Dağlı vd. 2/(1). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Karadeniz, Erdem. *Trabzon Of İlçesi'ndeki Mimari Eserler*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kaya, Mehmet- Gecili, Derya. "19.Yüzyıl Karamürsel Kazası'nın Sosyo ve Ekonomik Durumu: Temettuat Defterleri Örneği". *Uluslararası Kara-*

- mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*. ed. Haluk Selvi vd. 1/603-654. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.
- Kuran, Aptullah. "Mimar Sinan'ın Camileri". *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*. ed. Sadi Bayram. 1/176-214. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988.
- Öney, Gönül. *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, 1992.
- Özdemir, Erdoğan. *Dünden Bugüne Karamürsel*. Kocaeli: Karamürsel Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Basım, 1994.
- Özdemir, Erdoğan. *Kaptan-ı Derya Karamürsel*. İstanbul: Zinde Yayıncılık, 5. Basım, 2017.
- Özkurt, Muhammet. *Rize Ahşap Camilerinde Süsleme*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Öztürk, Bülent. "Karamürsel'de (Βιθυνία) Bir Antik Kıyı Yerleşimi: Preinetos/Preietos". *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*. ed. Haluk Selvi vd. 1/61-82. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016.
- Ramsay, William Mitchel. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. çev. M. Pektaş. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.
- Renda, Günsel. "Osmanlı Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat". *Türkler Ansiklopedisi*. 15/432-462. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Sağdıç, Elif. *Karamürsel Osmaniye Mahallesi Osmaniye (Uzundere) Camii Sanat Tarihi Raporu*. (Nisan-2019).
- Sakin, Orhan. *Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002.
- Seçkin, Selçuk. "Gürcistan Acara Keda Bölgesi'ndeki Osmanlı Dönemi Camileri". *Turkish Studies* 13/18 (2018), 1134-1169.
- Seçkin, Selçuk. "Farklı Plan Özellikleriyle Gürcistan Acara Hulo Bölgesi'ndeki Ghorcami Camii". *MJH*. 8/2 (2018), 464-478.
- Şemseddin Sami. "Karamürsel". *Kamusu'l Alam*. 5/3647. İstanbul: Mihran Matbaası, 1896.
- Talay, Aydın. *Eserleriyle ve Hizmetleriyle II. Abdülhamit*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.

- Taşkan, Demet. *Trabzon İli Camilerinde Ahşap Minberler*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Ulugün, Feyzullah Yavuz. "Kocaeli'de Tarihsel Göçler". *Uluslararası Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyum Bildirileri*. ed. Haluk Selvi vd. 3/1269-1311. Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015.
- Yavuz, Mehmet. "Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6 (2009), 306-322.
- Yavuz, Mehmet. "Sürmene Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/31 (2014), 499-515.
- Yüksel, Hasan. "Kafkas Göçmen Vakıfları". *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi)* 5 (1994), 475-490.
- Yönsel, Ağâh- Arkan, Şemsettin. *Karamürsel*. Ankara, 1972.
- Yüce, Rifat. *İzmit ve Çevresel Tarihi*. İzmit: İzmit Rotary Kulübü, 1998.

Arşiv Kaynakları:

V.G.M.A, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 590., Sayfa No: 6, Sıra No: 5.

BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Mektubi Kalemi* (DH. MKT). No: 948, Gömlek No: 15.

Ekler

Ek-1 Vakfiye (V.G.M.A, Vakıflar Genel Müd. Arşivi, Defter No: 590., Sayfa No: 6, Sıra No: 5).

Ek-2 (BOA, Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Mektubi Kalemi* (DH. MKT). No: 948, Gömlek No: 15).

